

INICIJAL EXULTETA OSORSKOG JEVANĐELISTARA

Branka Pecarski

Vat. Borg. Latinus 339, Osorski jevanđelistar, proučen je izvanredno i u većem broju studija sa paleografske, istorijske, muzikološke i liturgijske strane.¹ Sa strane istorije umetnosti, dakako, manje.²

Rukopis je pisan na pergamentu 1081/2³ i sastoji se iz 59 listova. To je vrsta izbornog jevanđelja poznatog u liturgiji kao excerptum. Ukrašen čine 43 inicijala i monogram E sa kojim počinje Exultet na fol. 53ro. Evanđelistar pripada krugu apulske iluminacije sa posebnom afilijacijom sa svitkom br. 2 iz Barija.

Ikonografska obeležja oba rukopisa takođe su veoma slična. Pre svega u odelu. Figure-popsrja Osorskog jevanđelistara obučene su često u svešteničku odeću sa omforom, bez obzira na rang i funkciju. Omfor, islikan bez razumevanja za namenu, nosi u jevanđelistaru često jevanđelist Matej. U svitku iz Barija Hristov je krst iznad glave, sa nimbom ili bez njega, slikan na dva načina. U obe varijante se sastoji od tri klinaste crte, sa naglašenom crticom na završetku. Kada nije ispunjen bojom jasno se vidi da je preuzet od inače dosta retkog tipa

¹ F. P. Cagin, *Le manuscrit latin M VI 2 du Musée Borgia*, *Revue des Bibliothèques Paris* 1902; E. M. Mariott Banister, *Monumenti Vaticani di paleografia musicale latina*; Lipsia 1913, 127; Fr. Ehrle — P. Libaert, *Specimina codicum Latinorum*, Bonnae; V. Novak, *Notae palaeographicae et historicae*, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva u Zagrebu*, N. S., XV, Zagreb 1928, 191—201; V. Novak, *Neiskorišćavana kategorija dalmatinskih historijskih izvora od VIII do XII stoleća*, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru III*, Zagreb 1957, 45—55.; V. Novak, *Praeonium Paschale u Osorskom jevanđelistaru*, *GLAS CCI*, knjiga 10 *Odjeljenja društvenih nauka Srpske akademije nauka i umetnosti*, Beograd 1961, 131—140.

² B. Pecarski, *Dalmatinski beneventanski skriptoriji i slikarstvo u Dalmaciji od 11. do 13. veka*. Doktorska disertacija. Beograd 1965. Rukopis u Univerzitetskoj biblioteci u Beogradu. Začuđujuće je da je J. Maksimović u »Beleške o iluminacijama Južne Italije i Dalmacije u srednjem vijeku« (Zbornik C. Fiskovića, 1980/I, 191—199) propustila da citira moj prethodno navedeni rad. Isto tako je propustila citiranje moga opširnog rada na zadarskim rukopisima (sada u Bodleiani) kao i mog referata o srednjovjekovnim dalmatinskim minijaturama (*Dalmatian miniature painting in the middle ages*) tiskanom u aktima međunarodnog kongresa »Venezia e il Levante fino al secolo XV vol. II. Firenze 1974, p. 283—299«. J. Maksimović ne zna ni da su dalmatinski beneventanski skriptoriji odavno proučeni i locirani u mojoj disertaciji iz 1965. sa dodatkom rada prof. Rogera Raynoldsa u *Mediaeval studies*, Toronto 1977.

³ V. Novak, *Notae palaeographicae, chronologicae et historicae*, 191—201.

koji se negovao u minijaturama karolinške i otomijanske umetnosti. Ako je ispunjen bojom — a uvek su dva polja između crta obojena različito — njegovo poreklo je manje jasno. Na isti način, neobojen ili obojen, takav krst crtan je i slikan i u Osorskom jevanđelistaru. Osorski iluminator nije naročito pazio na ikonografiju simbola jevanđelista. Simbol Marka upotrebljava uvek pravilo i uz odgovarajući tekst. Dva puta je uz Jovanov tekst izostavio orla, a nacrtao jevanđelistu u poprsju, bez krila, što bi značilo da se opredelio u tim izuzecima za slikanje na vizantijski način. On i Mateja u poprsju slika ponekad bez krila. Figura je bila glavna preokupacija osorskog slikara. Zato slika i Luku nekad kao čoveka a ne u simboličnom obliku krilatog bika.

Sklonost izostavljanja zoomorfnih predstavljanja, posebno obzirom na veze sa vizantiniziranim svitkom iz Barija, naglašava vizantijski uticaj.

Jedina stvarna greška je kada je uz Matejev tekst slikan dva puta Hrist sa knjigom u ruci. Ali nema nikakve ikonografske zamene ili slučajnosti u kompoziciji uz početak exulteta. Ona ilustruje liturgijski obred paljenja uskršnje sveće na Veliku subotu. Iluminator je sa sigurnim osjećanjem za meru i jasnoću kompozicije reducirao veliki broj figura koje učestvuju u istom obredu na minijaturama velikih južnoitalijanskih svitaka, na samo četiri ličnosti: đakona koji pali sveću i pred njom se moli, i Hrista kao arhijereja između dva anđela-đakona. Južnoitalijanskim beneventanskim rukopisima ovakva kompozicija je nepoznata. Liturgijski obred je u njima doslovno slikan kako se on odvijao u crkvama, gotovo realistično. Sa izvesnim neznatnim varijantama kompozicije izgledaju uglavnom ovako: sveštenik stoji na amvonu (nekada tako realistično predstavljenom da se preko crteža može pratiti razvoj savremene skulpture crkvenog mobilijara),⁴ čita svitak sa molitvom, a jedan đakon pali sveću. Ponekad su prisutni i drugi đakoni sa svećnjacima. Na drugom kraju minijature, najčešće omeđeni crtom koja treba da predstavlja spoljne zidove crkve, stoje vernici koji prisustvuju liturgiji. U osorskom rukopisu nije sprovedena samo redukcija broja aktivnih i pasivnih učesnika u obredu, već se uklanjanjem nametljivih realističkih deskripcija crkvenog prostora, mobilijara i akcesorija (amvon, svitak, zidovi građevina) i kroz četiri preostale figure pokazuje suština i značaj obreda. Slikana su dva momenta: osnovni deo obreda — paljenje sveće, predstavljeno đakonom i aluzija na liturgiju koju služi Hristos-arhijerej sa anđelima-đakonima.

Ilustrovanjem događaja Starog i Novog zaveta iznosile su se i njihova sadržina i simbolika, često sagledane kroz tumačenja pisaca ranog hrišćanstva i prenosile su se publici kao slika nebeskog života i hijerarhije. Likovne predstave objašnjavale su nepismenima često komplikovane tekstove, čitane na zvaničnom, ne uvek razumljivom jeziku. Ali osim te dogmatsko-eksplanativne i didaktičke svrhe ilustracije, koja je u velikoj meri određivala ikonografiju, na ovu je dosta uticala i liturgija, i to ne samo kao nasleđena, nepromenljiva tradicija, već kao

⁴ J. Wettstein, *Un rouleau campanien du XIe siècle conservé au Musée S. Matteo à Pise, Scriptorium XV/2 (1961), Pl. 23.*

tekuća praksa. Paganski običaji mešali su se sa crkvenim iz najranijeg hrišćanstva i uvodili se u liturgiju, gde su dobijali karakter vrlo sličan pozorišnim predstavama. Naročito su tome bili bliski delovi liturgije za najuzbudljivije i najdramatičnije praznike oko Uskrsa, a dramati-zovana je i velika misterija pričešća. Običaj zajedničkog pričešćivanja vernika i zajedničkog prikazivanja darova koji su sveštenicima donošeni za izdržavanje u prvim vremenima hrišćanstva, u liturgiji je brzo dobio teatarski karakter: morao se obogatiti pesmama koje bi privlačile pažnju vernika kada bi im dugački obredi postali dosadni. Horovi i solisti unosili su u pevanje svu svoju veštinu. Ovakvi obredi su se u Dalmaciji održali sigurno do kraja XIII veka, ako ne i duže. Savre-mena liturgijska praksa jako je uticala na umetnost u Dalmaciji. Tako se ona odrazila i na skulpture portala trogirske katedrale iz XIII veka. Reljefi su klesani tačno po čvrstoj shemi koja je nastala prema litur-giji od Adventa do Uskrsa.⁵ Crkveni obred sa nebeskim sveštenicima uz zemaljske naslikan je i na minijaturi Osorskog jevanđelistara: Hristos direktno učestvuje u obredu paljenja uskršnje sveće.

Osorski jevanđelistar slikan je gotovo dva veka pre nego što su klesane skulpture trogirskog portala. Postoji niz pisanih izvora — je-vanđelistari i lekcionari — iz vekova koji ih razdvajaju, a koji svedoče o značaju liturgije u dalmatinskoj umetnosti.⁶ Tu Osorski jevanđelistar stoji kao najstariji likovni spomenik u Dalmaciji gde je uticaj liturgije na ikonografiju očit.

⁵ B. Pecarski, *The West portal of the Trogir Cathedral*. Rukopis spreman za štampu.

⁶ Ibid.

THE INITIAL OF THE EXULTET FROM THE OSOR EVANGELIARIUM

Branka Pecarski

Vat. Borg. Lat. 339 is written in Osor, Dalmatia (hence the name) in 1081/2. Its 59 folios are lavishly decorated by 43 painted initials and the monogram E for the Exultet. It bears radionces of the Apulian art and is affiliated with the Bari cathedral Roll No 2. The Osor Exultet initial is an interesting example of relations between liturgy and visual art. Given small space of a page, all persons and accessories who appear in great Italian Rolls are reduced to the essential only: there is just a deacon who lights Eastern candle and, as a direct participant in liturgy, Christ Himself as archpriest between two angels. The liturgical placing of Christ is the first known example in the yet unpublished series of examples of liturgy in Dalmatia, all the way to the sculptures of the Trogir cathedral in the 13. th century.